

Pedagoogilis-filoloogilise seminari arhiivifondi kujunemislugu Tartu Ülikooli raamatukogus

ANNI POLDING

Sissejuhatus

Tartu Ülikooli raamatukogus on mitmeid arhiivifonde, mis räägivad lugusid ülikooli ajaloost. Arhiividokumentidele mõeldes võib tekkida esmalt kujutlus, et dokument pannakse kusagile riulile ja see jääb aastateks sinna lihtsalt tolmu koguma. Siinse artikli eesmärk on tutvustada ühe arhiivifondi, fond 15 kujunemislugu ja näidata, kuidas need dokumendid meie teadmisi 19. sajandi algupoole ülikoolielust parandada võivad. Artikkel näitab, kui palju seda fondi ümber on korrastatud ja mis selle käigus on juhtunud. Lisaks annab artikkel ülevaate, mis tüüpi dokumente arhiivifond peidab, ning tutvustab üht tööaastat Tartu ülikooli pedagoogilis-filoloogilise seminari algusajast.¹

¹ Dokumentide välja lugemisel kasutasin transkribeerimisprogrammi Transkribus <https://www.transkribus.org/>. Siinkohal soovin ka tänada Malle Ermelit ja Moonika Teemust Tartu Ülikooli raamatukogust nõuannete eest. Kõige suuremad tänusõnad Janika Pällile juhendamise ja toetuse eest artikli kirjutamisel.

Tartu keiserliku ülikooli pedagoogilis-filoloogiline seminar ja üks selle asutajaid Karl Morgenstern

Hea kooliharidus on üks ühiskonna alustala ja nõuab head õpetajat. Tartu keiserliku ülikooli esimene kõnekunsti, klassikalise filoloogia, esteetika, kirjandus- ja kunstiajaloo professor Karl Morgenstern (1770–1852) teadis, kui suurt väärtust kannab hea õpetaja. Morgenstern oli Saksamaal õppinud kahe mõjuka pedagoogi käe all: need olid Marburgis tegutsenud Gottfried Benedikt Funk, kes Morgensterni enda sõnul oli tema teadmishimu äratanud,² ja Friedrich August Wolf, kelle *Seminarium Philologicum*'is ta Halles osales. Arvatavasti just tänu sellele sai tema suureks kireks Tartus õpetajate koolitamine.³ Funki nimetab Mercklin⁴ suurepäraseks pedagoogiks ja Morgensterni isalikuks sõbraks, Wolfi aga kiidab Morgenstern oma ülikooliaegsetes meenutustes lakkamatult.⁵ Tegelikult oli õpetamispisik Morgensternil juba veres, sest tema ema Johanna Katharina Morgenstern-Schultze tegeles aktiivselt tütarlaste kasvatusega: ta kirjutas noortele naistele õpikuid aitamaks neil kodust elu korraldada.⁶

Anne Lill⁷ toob välja, et Ludwig Mercklin⁸ oli Morgensternile pü-

² Mare Rand, „Istuksid ka igal Dorpati katusel kuradid, läheksin ma sinna“, *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2020), 15; Karl Morgenstern, *Andeutungen zu einer Charakteristik eines mir sehr wohlbekanntes Menschen*, Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (edaspidi TÜR KHO) Fond 3. Morgenstern, Johann Karl Simon. Isikuarhiiv. Mrg DXXXIV (1805), 1. 51.

³ Janika Päll, „Karl Morgenstern – klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendaja Tartus“, *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2020), 40; Rand, „Istuksid ka igal Dorpati katusel kuradid, läheksin ma sinna“, 15.

⁴ Ludwig Mercklin, *Karl Morgenstern: Gedächtnissrede, gehalten am Tage der Thronbesteigung Seiner Kaiserlichen Majestät des Selbstherrschers aller Reussen Nikolai Pawlowitsch den 20. November 1852 im grossen Hörsaal der Universität Dorpat* (Dorpat: H. Laakmann, 1853), 7, <http://hdl.handle.net/10062/67179> (18.11.2024).

⁵ Anne Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, *Akadeemia*, 5 (1989), 1057–1058.

⁶ Epi Tohvri, „Johann Karl Simon Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas“, *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2020), 217–218.

⁷ Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, 1073.

⁸ Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia, esteetika, elokventsia ja kunstiajaloo eradotseent 1840–51 ja professor 1851–63. Tartu Ülikooli raamatukogu, „Tartu Ülikooli üliõpilased ja õppejõud kuni 1918“, <http://hdl.handle.net/10062/5567>. Tudengina oli ka pedagoogilis-filoloogilise seminari õpilane. Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, 1075.

hendatud mälestuskõnes pisut liialdades öelnud, et rääkida Morgensternist on sama mis rääkida Tartu ülikoolist.⁹ Lill ise võrdleb Morgensternist rääkimist rääkimisega humanitaarharidusest Tartu ülikooli 19. sajandi esimestel kümnenditel.¹⁰ Tema pärand on niivõrd kaalukas, et pealtnäha arvukad uurimused on suutnud seda vaid osaliselt käsitleda. Morgensterni elule ja tegevusele on pühendatud kõigepealt Ludwig Mercklini mälestuskõne,¹¹ seejärel Wilhelm Süssi mahukas kaheosaline monograafia.¹² Hiljem on Morgensternist rääkimine rohkem esile tõusnud tema juubelisünniaastapäevadel: aastal 1970 ehk Morgensterni 200. sünniaastapäeval ilmus kogumik „Teadusliku Raamatukogu töid III“,¹³ mis oli pühendatud Karl Morgensternile. Morgensterni 250. sünniaastapäevaks ilmusid artiklikogumik „Qui vult, potest“¹⁴ ning Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste erinumber.¹⁵ Ilmumas on Morgensterni sünniaastapäevale pühendatud näituse kataloog, mis annab ülevaate Morgensterni tegevusest ja tema kogudest.¹⁶ Üksikartikleid on Morgensterni ja tema kogude kohta kirjutanud Mare Rand, Ingrid Loosme, Anne Lill, Marju Lepajõe, Kristi Viiding, Katre Kaju, Moonika Teemus, Jaanika Anderson, Ivo Volt ja Janika Päll. Pedagoogilis-filoloogilisest seminarist on kogumikest juttu esimeses, kus seminarist kirjutab Adelaide Konks,¹⁷ kelle fookuses oli pigem Morgensterni roll Soome haridusolude eden-

⁹ Mercklin, *Karl Morgenstern*, 25.

¹⁰ Lille võrdlusega olen tõepoolest nõus, kuid Morgensterni pärand hõlmab ka palju muud kui pelgalt hariduse andmist, näiteks ülikoolile pärandatud kunsti-, raamatu- ja käsikirjakollektsioone, mis on ülikoolile suur väärtus.

¹¹ Mercklin, *Karl Morgenstern*.

¹² Wilhelm Süss, *Karl Morgenstern (1770–1852), eloquentiae, I – II. Gr. et Lat., antiquitatum, aesthetices et historiae litterarum atque artis p.p.o. simulque bibliothecae academicae praefectus: ein kulturhistorischer Versuch* (Dorpat: Mattiesen, 1928), <https://dspace.ut.ee/handle/10062/34405>.

¹³ Tartu Ülikool, *K. Morgenstern 200. Teadusliku Raamatukogu töid. III = Труды Научной библиотеки* (Tartu Riiklik Ülikool, 1970), <https://dspace.ut.ee/handle/10062/51264>.

¹⁴ Jaanika Anderson et al., toim, *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2020).

¹⁵ *Morgenstern ja tema aeg. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 49 (Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2021) <https://doi.org/10.15157/TYAK.VI49>.

¹⁶ Moonika Teemus, Malle Ermel, Janika Päll, Mare Rand 2024, ilmumas. *Tartu klassik Karl Morgenstern 1770–1852* (Tartu: Tartu Ülikooli raamatukogu).

¹⁷ Adelaide Konks, „K. Morgensterni tegevusest Soome kubermangu kooliolude uurimisel ja pedagoogilis-filoloogilise seminariga juhtimisel“, [*K. Morgenstern 200. Teadusliku Raamatukogu töid*, kd 3, 1970, 28–39.

dajana. 250. sünniaastapäeva kogumikus on Lea Leppik¹⁸ andnud ülevaate üldisest õpetajate instituudist. Pedagoogilis-filoloogilisest seminarist on pikemalt kirjutanud Anne Lill,¹⁹ kes toob oma artiklis välja, mille poolest erines pedagoogilis-filoloogiline seminar õpetajate instituudist. Morgensterni olulist rolli ülikoolis on Lea Leppik maininud ka monograafias Ewersist²⁰ ning Epi Tohvri monograafias Parrotist²¹ ja juba mainitud artiklis tütarlaste õpetamisest.²² Arvestades seda, et üldine õpetajate instituut ja pedagoogilis-filoloogilise seminari loomine oli Morgensterni südameasi, on seda siiski üsna vähe uuritud.

Pedagoogilis-filoloogilise seminari ja selle fondi (TÜR F 15) kujunemislugu

Fondi nimistu eessõnas²³ on öeldud, et pedagoogilis-filoloogilise seminari eelkäija oli üldine õpetajate ehk pedagoogiline instituut, selle asutamisaastaks on 5. detsember 1803, kuid tegelikult algas õppetöö 1804. aasta I semestril. Loomise algataja ja tegelik juht oli Morgenstern. Fondieessõnas viidatakse Tartu ülikooli 1803. aasta põhikirjale, milles on instituudi määrustik. Määrustikus oli instituudi eesmärgiks seatud õpetajate ettevalmistamine Tartu ülikoolile alluva õpperingkonna koolidele. Instituudis õppinud tudengeid, keda oli igal semestril 10, nimetati seminaristideks, sinna valiti silmapaistvamaid tudengeid, kes said stipendiumi ja olid kohustatud Tartu õpperingkonnas vähemalt kuus aastat õpetajana töötama, vt õpetajate instituudi kohta 1803. aastal koostatud ülikooli statuudi paragrahvi 108²⁴ ja pedagoogilis-filoloogilise seminari kohta 1820. aastal koos-

¹⁸ Lea Leppik, „Karl Morgenstern ja õpetajate koolitamine Tartu ülikooli üldises õpetajate instituudis“, *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2020), 185–204.

¹⁹ Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835.“

²⁰ Lea Leppik, *Rektor Ewers: monograafia* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001).

²¹ Epi Tohvri, *Georges Frédéric Parrot: Tartu keiserliku ülikooli esimene rektor*, toim Tõnu Tannberg (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2019).

²² Tohvri, „Johann Karl Simon Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot“.

²³ <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/3632783f-2d45-44f3-afc5-8b651c2369f7/content> (18.11.2024).

²⁴ *Statuten der Kaiserlichen Universität zu Dorpat* (Dorpat: M. G. Grenzius, 1803), 23, <http://hdl.handle.net/10062/70255> (18.11.2014).

tatud statuudi paragrahvi 100.²⁵ Viimasele vastavalt sai instituut 1821. aastal ka uue põhimääruse ja nimetati ümber pedagoogilis-filoloogiliseks seminariks, mis tegutses kuni 1856. aastani.²⁶ Fondikirje on aastast 1972 ja selle on koostanud Tuuli Anvelt.

Enne, kui lähen fondi kujunemisloo juurde, teen väikse kokkuvõtte seminari enda ajaloost. Juba esimesel päeval, kui Morgenstern Tartusse jõudis, et siin professoriametisse asuda, tegi ta ülikooli juhtkonnale ettepaneku rajada siin sarnane seminar Friedrich August Wolfi *Seminarium Philologicum*'iga, kus Morgenstern ise osalenud oli. Algasid läbirääkimised ministeeriumiga ja Morgensterni unistus sai osaliselt teoks, kui 1803. aasta 5. detsembril asutati üldine õpetajate instituut. Instituudi direktoriteks said Morgenstern ise, teoreetilise ja praktilise filosoofia professor Gottlob Benjamin Jäsche²⁷ (1762–1842) ning geograafia- ja ajaloo professor Georg Friedrich Pöschmann (1768–1812),²⁸ pärast viimase surma jätkasid Morgenstern ja Jäsche direktoritena kahekesi.²⁹ Morgensterni unistus seminari loomisest sai teoks ainult osaliselt seetõttu, et tema eesmärk oli rajada palju humanitaarsema suunaga seminar, kui seda oli üldine õpetajate instituut, kus õpiti nii humanitaar- kui ka reaalseid.³⁰ 1820. aastal toimusid aga ümberkorraldused ning õpetajate instituut suleti, 1821. aastal alustas tööd pedagoogilis-filoloogiline seminar. Nii instituut kui seminar tegelesid gümnaasiumiõpetajate koolitamisega.³¹ 1821.

²⁵ *Устав императорского Дерптского университета = Statut der Kaiserlichen Universität Dorpat* (Dorpat, 1820), 58–59, <http://hdl.handle.net/10062/70254> (18.11.2024).

²⁶ Fond 15, 1972, fondi nimistu eessõna; viidates edasi E. В. Петухов, Имп. Юрьевский, бывший Дерптский университет 1802–1902 (Jurjev, 1902), 479–482 ja Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 262, *Teadusliku Raamatukogu töid III* (Tartu, 1970), 35–39.

²⁷ Siin tasub mainida, et Jäsche kandis olulist rolli Morgensterni Tartusse professoriks kutsumisel. Jäsche ja Morgenstern olid sõbrad ajast, kui Morgenstern Danzigis elas, Jäsche oli juba varem Tartusse kutsutud ja hakkas siin vaikselt pinda ette valmistama Morgensterni Tartusse kutsumiseks. Rand, „Istuksid ka igal Dorpati katusel kuradid, läheksin ma sinna“, 18–20.

²⁸ Jäsche ja Pöschmanni pedagoogilistest vaadetest on kirjutanud lähemalt Lea Leppik, „Tartu ülikooli üldise õpetajate instituudi kaasdirektorid Jäsche ja Pöschmann ning nende pedagoogilised vaated“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 49 (Tartu: TÜ muuseum, 2021), 57–74.

²⁹ Leppik, „Karl Morgenstern ja õpetajate koolitamine Tartu ülikooli üldises õpetajate instituudis“, 189–193.

³⁰ Tohvri, *Georges Frédéric Parrot*, 464–465.

³¹ Leppik, „Karl Morgenstern ja õpetajate koolitamine Tartu ülikooli üldises õpetajate instituudis“, 192–193; Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, 1055–1057.

aastal saabus Tartusse Johann Valentin Francke, kes sai klassikalise filoloogia, kirjandusloo ja pedagoogika professoriks³² ning pedagoogilis-filoloogilise seminari tegevdirektoriks Morgensterni, teoreetilise ja praktilise filosoofia professori Gottlob Benjamin Jäsche ja vene keele ja kirjanduse professori Vassili Perevoštšikovi kõrval. Viimane lahkus aastal 1830, kuna vene keel oli seminaris vabatahtlik ja õpilased olid selles üldiselt nõrgad.³³ Seda näitavad suurepäraselt ka seminari fondis säilinud dokumendid: näiteks 1825. aasta aktides on Perevoštšikov kokkuvõttes seminaristide edusammudest tõstnud esile, et kahe õpilase õppeedukus on väga keskpärane ja kaks seminaristi ei ole üldse kohal käinud.³⁴ Sarnaseid märkusi leiab seminaristide aktidest veelgi. Pärast Perevoštšikovi lahkumist seminari arhiivimaterjalides vene keele õppest enam juttu ei ole. 1830. aastal toimus seminari juhtimises veel üks muutus: Johann Valentin Francke suri vaid 38-aastasena ja tema asemele tuli Christian Friedrich Neue (1799–1886).³⁵ Morgenstern ise lahkus seminarist 1836. aasta teisel poolel ja Jäsche 1838. aastal, seminari jäi juhatama Neue. Morgensterni ja Jäsche lahkumise järel jäid nende kohad mõneks aastaks vakantseks, kuni tuli tööle uus klassikaline filoloog Ludwig Preller (1809–61). Morgensterni viimaseks mantlipärijaks selles ametis jäi seminari endine kasvandik Ludwig Mercklin. Seminar suleti 1855. aastal.³⁶

Seminari arhiivi lugu

Veel seminari tegutsemisajal kirjutas selle (ja sellele eelnenud õpetajate instituudi) saamisloost ja tuntumatest õpilastest Karl Morgenstern oma eessõnas Tallinnast pärit Karl Gotthard Kühlstädti (Kühlstaedti) kuldmedali pälvinud auhinnatöole.³⁷ Sellega valmistas Karl

³² Päll, „Karl Morgenstern – klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendaja Tartus“, 37.

³³ Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, 1064.

³⁴ TÜR KHO, 15-13, l. 27

³⁵ Päll, „Karl Morgenstern – klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendaja Tartus“, 37.

³⁶ Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, 1065.

³⁷ Carolus Kühlstedt, „Observationes criticae de tragicorum Graecorum Dialecto / scribebat Carolus Kühlstaedt. Commentatio d. XII. dec. A. MDCCCXXVII. ab ordine Philosophorum Caesarea Universitatis Litterariae Dorpatensis nummi

Morgenstern küllap ette seminari ajalugu, mis tal oli kavas kirjutada. Võime olla üsna kindlad, et just tänu Morgensterni plaanile on ka säilinud mahukalt käsikirjalisi materjale seminaride kohta, mida ta kogus hoolikalt, et hiljem ajaloo kirjutamine ette võtta: „Need dokumendid tuleb tulevikus uuesti korrastada ja võimaluse korral kasutada üldise õpetajate instituudi ajaloo kirjutamise ettevalmistamiseks.“³⁸ Nii kirjutab Morgenstern omaenda arhiivi kataloogis üldise õpetajate instituudi dokumentide kirjete all. Sama plaan oli tal ka pedagoogilis-filoloogilise seminari harjutustööde kohta: „Säilinud ladinakeelsete esseede ja käsitluste kogu, peamiselt pedagoogilis-filoloogiliste ülesannete kohta, mille seminaristid esitasid aastatel 1821–1835. See kogu koosneb umbes 280 üksusest. Seda kogu tuleb aeg-ajalt veel plaanipäraselt korrastada ja kasutada pedagoogilis-filoloogilisest seminarist kirjutamiseks.“³⁹ Need Morgensterni käsikirjakokku kuuluvad dokumendid anti raamatukogule üle pärast tema surma, aastal 1852.⁴⁰ Lisaks oli ülejäänud raamatukogule kuuluvate käsikirjade kogus ka teisi seminari tegevust puudutavaid materjale, mis tänapäeval asuvad fond 15-s (täpsemalt selle sisust all).⁴¹

Kogu pikaajalise kujunemise käigus on sellesse praegu kuuluvaid materjale erinevatest kogudest ümber paigutatud, mille käigus on neile lisatud erinevaid viiteid ja numbreid, mis võivad tekitada segadust (vt joonis 1).

Selguse saamiseks kirjeldan, kuidas see kogu on tekkinud. On teada, kus see esialgu asus, nimelt leidub selle kohta viide Morgen-

aurei praemio ornata, huiusque auctoritate atque impensis edita. Narrationem de nonnullis, quae antiquarum Litterarum studium apud Dorpatenses adiuverint praemisit Carolus Morgensternius“ (1832), xiv–xxviii. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/111> (18.11.2024).

³⁸ „Diese Acten sind künftig noch einmal zu ordnen, und zu von mir, vom Müße dazu sich findet, zu einer für den Druck zu bereitenden Geschichte des Allgemeinen Lehrer Instituts zu benutzen“, TÜR KHO, f 3, s 587 Morgenstern, K. Morgenstern's Handschriftensammlung. 1840. aastad, lk 74.

³⁹ „Sammlung der aufbewahrten lateinischen Aufsätze und Abhandlungen, meist über philologische und pädagogische Aufgaben, welche von Seminaristen in den Jahren 1821 bis 1835 übergeben worden sind. Diese Sammlung umfasst etwa 280 Stück. Diese Sammlung ist gelegentlich noch planmäßig zu ordnen und für eine Schrift über das pädagogisch-philologische Seminar zu verwenden“, TÜR KHO, f 3, s 587, lk 75.

⁴⁰ Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku raamatukogu inventariraamat nr 230. Morgensterni käsikirjakogu. Alustatud 9. I 1959, lk 28.

⁴¹ Arhiivikirje kättesaadav <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/3632783f-2d45-44f3-afc5-8b651c2369f7/content> (18.11.2024).

sterni enda koostatud käsikirjakataloogis⁴² pealkirjaga *K. Morgenstern's Handschriften-Sammlung*, kuhu on 74. leheküljele samuti arvatavasti Morgensterni enda käega kirjutatud alapealkiri „Pruuniks peitsitud kaheükseline kuusepuidust kapp lillas toas, 24 riuliga ning suurema 25. riuliga“ (vt joonis 2). Esimeses riulis olid üldise õpetajate instituudi dokumendid, mille Morgenstern on jaotanud kuude alajaotusse, numbritega CCCCXI–CCCCXVI. Riiulites 2, 3 ja 4 olid pedagoogilis-filoloogilise seminari dokumendid, mis kandsid numbreid CCCCVII–CCCCXXII. Viimases alajaotuses olid koos ringkirjade, aastaaruannete ja muuga Morgensterni käsikirjakogu kataloogi järgi ka 280 üliõpilastööd,⁴³ mis pole eraldi numbrit saanud ja millest on alles vaid 117 (nende ümberpaigutamisest vt alt).

Esimesena hakkas teadaolevalt 1899. aastal ülikooli raamatukogu käsikirjakollektsioone uuesti korrastama Tartu ülikooli raamatukoguhoidja Wolfgang Schlüter (1848–1919),⁴⁴ kes koostas toleaeegse käsikirjade arhiivinimistu ja tegi 2. aprillil 1899 ka Morgensterni käsikirjakogu inventuuri.⁴⁵

1958. aastal alustatud inventariraamatu põhjal⁴⁶ olid raamatukogus alles kõik need materjalid, mis tänapäeval fond 15-s, ent eraldi kogudes ja seetõttu ka erinevate kohaviitadega, vastavalt lühenditega Mrg (Morgenstern) ja Mscr. (Manuscriptum⁴⁷). Nii näeme, et

⁴² TÜR KHO, 3-587.

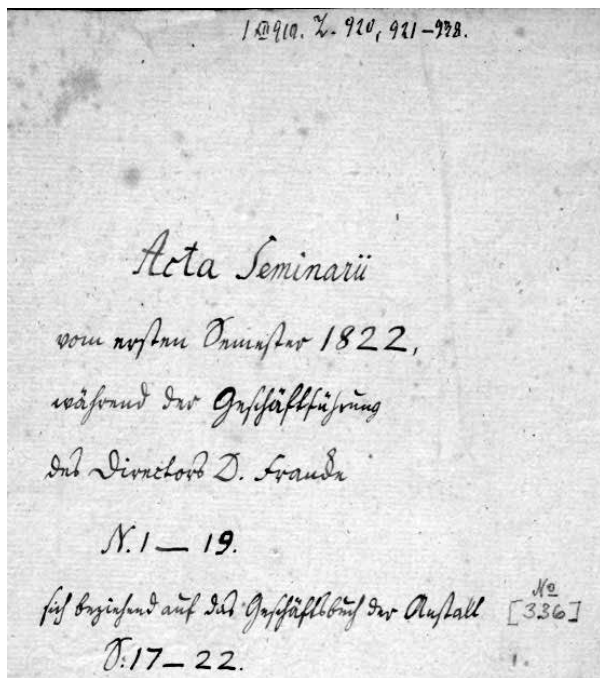
⁴³ TÜR KHO, 3-587, l. 74–74p.

⁴⁴ Hannoverist pärit Schlüter tuli Tartusse kõigepealt 1869. aastal germanistikat ja võrdlevat keeleteadust tudeerima, ent katkestas siis õpingud. Pärast vabatahtlikuna Saksa-Prantsuse sõjast naasmist lõpetas ta Göttingeni ülikooli saksa ja klassikaliste keelte õpetaja kutsega (mida pidas raamatukoguhoidja ametis väga oluliseks). 1877. aastal tuli Schlüter Tartusse esmalt õpetajaks, siis raamatukogusse, kuhu jäigi tööle, liikudes kõige madalamalt positsioonilt järk-järgult 1887. aastal raamatukoguhoidja kohale. Tema suureks pärandiks Tartu Ülikoolile on tema väsimatu ja tõeliselt pühendunud töö kataloogijana. Vt Ruth Michelson, „Wolfgang Schlüter ehk Raamatukogust sada aastat tagasi“, *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat*, 6 (2001), 136–138. <https://ojs.utlib.ee/index.php/tyrtar/article/view/12680> (18.11.2024).

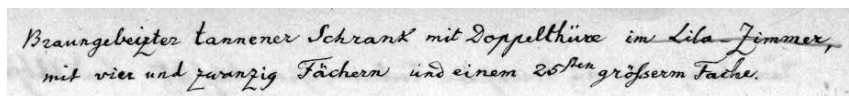
⁴⁵ Morgensterni käsikirjakogu nimistu (f 3, s 587, lk 1) algusesse lisatud märkustes toob Schlüter välja, et kaotsis on mõned säilikud üldise õpetajate instituudi materjalidega, tolle numeratsiooni järgi dokumendid 412 ja 413.

⁴⁶ Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku raamatukogu inventariraamat nr 229. Alustatud 13. juulil 1958 ja Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku raamatukogu inventariraamat nr 230. Morgensterni käsikirjakogu. Alustatud 9. jaanuaril 1959.

⁴⁷ Arhiivi kirjelduses on kirjete juures välja toodud ka endised viitenumbrid, näiteks 1826.–30. aasta asjaajamisaktide toimikute endine number oli Mscr. 956, tänapäeval on iga säilik eraldi numbriga, vastavalt TÜR KHO, 15-14...19.

Joonis 1. Kuva-
tõmmis 1822. aasta
aktide tiitellehest
(TÜR KHO, 15-10).

Joonis 2. Kuvatõmmis Morgensterni arhiivinimistust (TÜR KHO, 3-587).

lisaks Morgensterni kogule olid raamatukokku jõudnud ka mitmed teised pedagoogilis-filoloogilise seminari materjalid (millest allpool). Arvatavasti seminari asutamise 150. aastapäeva puhul on Tuuli Anvelt 1972. aasta aprillis korrastanud seminari fondi ja koostanud nimistu. Tänapäeval on kogu fond digiteeritud.⁴⁸

Mida fond sisaldab?

Fond 15 – pedagoogilis-filoloogilise seminari fond – sisaldab tänapäeval 32 järjest nummerdatud säilikut. Tartu Ülikooli DSpace'i kogu-

⁴⁸ Kätesaadav aadressil <https://dspace.ut.ee/communities/9e4b4de4-88bc-4e5d-9f55-77357c110ef0> (18.11.2024).

des on need jaotatud (vastavalt nimistu järjestusele) kolme alamjao-
tusesse (kausta):

1. Eeskirjad, direktsooni žurnaalid (3 säilikut: TÜR KHO, 15-1...3);
2. Asjaajamise toimikud (19 säilikut: TÜR KHO, 15-4...22);
3. Üliõpilaste seminaritööd (10 säilikut, mis sisaldavad kokku 117 õpilastööd: TÜR KHO, 15-23...32).

Kuna üldisest õpetajate instituudist on alles liiga vähe dokumen-
te, et neile eraldi fondi luua, samuti kuna instituut oli pedagoogi-
lis-filoloogilise seminari eelkäija, koosneb fond 15 nii üldise õpetajate
instituudi kui ka pedagoogilis-filoloogilise seminari säilikutest.

Alljärgnevalt väike ülevaade dokumentide jaotusest säilikute
kaupa.

Üldise õpetajate instituudi säilikud

Esimeses, direktsooni žurnaalide ja eeskirjade kaustas on kolmest
säilikust esimene üldisest õpetajate instituudist.⁴⁹ Selles on kajastatud
üldise õpetajate instituudi direktsooni nõupidamised (sks *Verhand-
lung*) ja žurnaalid (sks *Journal*), kuhu on sisse kantud teemad, millest
koosolekutel räägiti, näiteks, mis loengud mingil semestril on, kui pal-
ju õpilased stipendiumi saavad, milline on tudengite õppeedukus ja
kui palju nad loengus käivad, lühidalt on kokku võetud ka erinevad
asjaajamistoimikud. Need ülevaated hõlmavad aastaid 1803–20.

Teises kaustas on 19 säilikut viis üldise õpetajate instituudi
kohta, need on aastate 1803–05,⁵⁰ 1806–09,⁵¹ 1810–11,⁵² 1812–16⁵³
ja 1817–20⁵⁴ asjaajamistoimikud. Seega ei ole igale õppeaastale oma
säilikut pühendatud, vaid dokumendid on mõne aasta kaupa kokku
pandud. Asjaajamistoimikud on mitmekesisema žanrijaotusega ja
sisaldavad direktsooni ringkirju, koolikomisjoni ja ülikooli rektori
kirju direktsoonile, stipendiumi määrasid, õppeaasta kokkuvõtteid
ja tudengite sooviavaldusi seminari astuda, mis üldise õpetajate ins-
tituudi puhul on saksakeelsed.

⁴⁹ TÜR KHO, 15-1.

⁵⁰ TÜR KHO, 15-4.

⁵¹ TÜR KHO, 15-5.

⁵² TÜR KHO, 15-6.

⁵³ TÜR KHO, 15-7.

⁵⁴ TÜR KHO, 15-8.

Kolmandas kaustas on kolm üldise õpetajate instituudi säilikut,⁵⁵ kahes on vastavalt Gustav Friedrich Schuberski⁵⁶ ja Georg Gustav Sokolowski⁵⁷ õpilastööd. Kolmandas säilikus on Riia toomkoolist tulnud tudengite saksakeelsed ja ladinakeelsed Riias kirjutatud koolitööd, neile on lisatud ka sisukord.

Pedagoogilis-filoloogilise seminari säilikud

Esimeses kaustas on pedagoogilis-filoloogilise seminari koosolekuprotokollide žurnaal,⁵⁸ nagu üldise õpetajate instituudi žurnalis, on ka seal koosolekute protokollid. Koosolekud toimusid iga semestri lõpus ja žurnalis on aastate 1821–28 koosolekute protokollid. Protokollide leheservades on ristviiteid dokumentidele, mida protokollis mainitakse. Tundub, et pärast 1828. aastat semestrilõpu koosolekuid kas ei peetud või neid ei protokollitud enam, sest nende jaoks žurnaal puudub, samuti ei ole hilisemate aastate asjaajamistoimikute dokumentidel numbreid, millega oleks koosolekuprotokollides neile viidatud.

Esimeses kaustas on veel Morgensterni käsitsi kirjutatud seminari reglement ning õppekava mustand, neile on lisatud reglemendi puhtandi trükiväljaanne.⁵⁹

Teises kaustas on asjaajamisdokumendid, mis sisaldavad ka ringkirju, kirju seminari juhatajatelt, rektorilt, ülikooli valitsuselt, protokolle õpetamise, seminaristide vastuvõtmise, vallandamise, toetuste, trahvide jms kohta ning tudengite sisseastumissoove. Erinevalt üldise õpetajate instituudi dokumentidest on peaaegu iga õppeaasta kohta eraldi säilik, erandiks on aastad 1830–33, mille dokumendid on kõik ühte säilikusse pandud. Esimene pedagoogilis-filoloogilise seminari asjaajamistoimik⁶⁰ on aastast 1821 ehk seminari algusaastast

⁵⁵ TÜR KHO, 15-30...32.

⁵⁶ Gustav Friedrich Schubersky (Schuberszky) (1792–1843), 1810–15 meditsiinitudeng Tartu keiserlikus ülikoolis, alates 1817 töötas arstina Pärnu militaarhaiglas ja 1819–41 Valgas kreisiarstina. <https://bbld.de/GND1196072701> (18.11.2024).

⁵⁷ Georg Gustav Sokolowski (1792–1834), 1810–13 teoloogiatudeng Tartu keiserlikus ülikoolis, töötas koduõpetajana ja 1815–34 vaimulik Lätis, Stroope külas ja Oliņi külas <https://bbld.de/GND1196082189> (18.11.2024).

⁵⁸ TÜR KHO, 15-2.

⁵⁹ TÜR KHO, 15-3 ja Reglement für das ... Pädagogisch-Philologische Seminarium (Dorpat: Schönmann 1822).

⁶⁰ TÜR KHO, 15-9.

ja viimane⁶¹ on õppeaastast 1834/35. 1836. aastal loobus alates 1833. aastast emeriitprofessorina õpetanud Morgenstern õpetamisest täielikult.⁶² Kaustas on ka pedagoogilis-filoloogilise seminari raamatukogu kataloog märkmetega aastatest 1824–40.⁶³ Muu hulgas on aastaaruannete seas ka üks venekeelne eksamiprogramm (geograafia, matemaatika ja vene keele eksami piletitega ning märkustega ajaloo, algebra ja geomeetria kohta), mille omanik oli keegi Lesedow, algne aastaarv on säilikult ära kustunud, kuid hilisem kogu korrastaja on aastaarvuks märkinud 1828. Tegemist on tõenäoliselt Morgensterni naise Minna venna gümnaasiumiaegse eksamiplaaniga. Minna neiu-põlvenimi oli Lesedow, tal oli mitu venda, kuid arvestades, et eksamiprogramm on aastast 1828, tundub kõige tõenäolisem, et tegemist oli Karl Peter August Lesedowiga, kes oli 1829–37 Tartu keiserlikus ülikoolis arstitudeng ja pärast töötas mitmes kohas sõjaväearstina.⁶⁴

Kolmandas kaustas on pedagoogilis-filoloogilise seminari õpilastööd, need on tähestiku järjekorras jaotatud kaheksasse säilikusse, igas 13–25 tööd. Suuremal osal õpilastöödel, mis on kirjutatud varem kui 1828 II semestril (v.a), on peal number, millega neile on koosolekuprotokollis viidatud. Kuna igal aastal on dokumentide nummerdamist alustatud algusest, on mitu õpilastööd sama numbriga. Näiteks kannavad numbrit 11 nii Johann Robert Radecky õpilastöö „Ephori Lacedaemoniorum cum Romanorum tribunis plebis collati“⁶⁵ kui ka Carl Alexander Radecky õpilastöö „Gallorum veterum mores cum Germanorum veterum moribur collati“.⁶⁶ Kuna mitte kõikidel õpilas-

⁶¹ TÜR KHO, 15-21.

⁶² Lill, „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835“, 1065; Päll, „Karl Morgenstern – klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendaja Tartus“, 43.

⁶³ TÜR KHO, 15-17.

⁶⁴ <https://bbld.de/GND119423139X> (18.11.2024).

⁶⁵ TÜR KHO, 15-27, l. 59–66, TÜR KHO, 15-2, l. 17p.

⁶⁶ TÜR KHO, 15-27, l. 67–74; TÜR KHO, 15-2, l. 23p. Siin saab teha väikese vigade paranduse, DSpace'is on mõlema Radecky initsiaalideks pandud J. R., viidates Johann Robert Radeckyle. Carl Alexander Radecky on paljudes allikates jäänud seminaristide nimekirjast välja, näiteks tudengite nimekirjas, mis on lisatud pedagoogilis-filoloogilise seminari koosolekuprotokollile (TÜR KHO, f 15, sisuinfo), on märgitud, et Johann Robert Radecky õppis seminaris aastatel 1821–24. Siiski, mainitud õpilastöö kuulub just nimelt Carl Alexander Radeckyle, sest töö on dateeritud aastaga 1823, mil Johann Robert Radecky oli ülikooli juba lõpetanud, kuid Carl Alexander võttis just sel ajal seminarist osa. Selline segadus on lihtne tekkima, sest asjaajamistoimikutes mainitakse tudengeid suuremas osas perekonnanime pidi, kuid 1823. aasta 29. jaanuari ringkirjast (TÜR KHO, 15-11, l. 1) selgub, et Johann Robert Radecky lõpetab ülikooli ja sisseastumisavalduse on

töödel ei ole peal aastaarvu, millal need kirjutati, ja mõne puhul on kirjas vahemik, millal tudeng seminaris õppis, võib tänapäeval olla keeruline viidet ja õpilastööd kokku viia. Kuid esialgu olidki seminaritööd koos vastava aasta asjaajamistoimikuga; nimelt selgub 1824. aasta asjaajamistoimiku tiitellehelt,⁶⁷ et seminaritööd on eraldatud 1969. aasta 25. augustil. Sellega seoses on ilmselt parandatud esialgne tiitellehele kirjutatud märkus, et toimikus on dokumendid 1–22. Praeguseks on number 22 maha tõmmatud ja selle asemele kirjutatud 15, osutades, et asjaajamistoimik sisaldab hoopis dokumente 1–15. Esialgsed dokumendid 16–22 olid tudengite seminaritööd.⁶⁸

Kui üks ülalmainitud trükis välja arvata, on kogu fond käsikirjaline, õpilastööd on ladina keeles, žurnaalid ja aastaaruanded on valdavalt saksakeelsed, vene keele professori Perevoštšikovi aruanded on prantsuskeelsed. Saksakeelsed dokumendid on kirjutatud gooti kirjas, mille lugemine nõuab harjutamist, seega nõuab dokumentide läbitöötamine ja uurimine üsna palju aega. Säilikute sisu paremale mõistmisele aitab kaasa nende ülesehitusest aru saamine.

Säilikute struktuuri ja numeratsiooni põhimõtted

Teises kaustas olevas direktsiooni žurnalis⁶⁹ on koosolekute protokollid alates seminari esimesest semestrist aastal 1821 kuni 1828. aasta esimese semestrini, tegevdirektorid Morgenstern ja Francke on protokollinud kordamööda semestrite kaupa. Žurnalis on ka ristviited aktidele, ringkirjadele, õpilastöödele ja muudele dokumentidele. Igal semestril alustatakse nummerdamist algusest, vastavatel dokumentidel on mõistagi ristviitele vastavad numbrid. Nagu öeldud, pärast 1828. aasta esimest semestrit enam sellist žurnaali ei peetud ja hilisematel dokumentidel enam selliseid viiteid ei ole. Enamasti on ühel aastal mõlema semestri kohta eraldi protokoll, kuid 1827. aastal on terve aasta kohta üks protokoll, protokollijaks on tegevdi-

esitanud tema noorem vend Carl Alexander Radecky. Seega kõik viited tudengile Radecky tähistavad enne mainitud kuupäeva Johann Robert Radeckyt ja pärast seda Carl Alexander Radeckyt.

⁶⁷ TÜR KHO, 15-12.

⁶⁸ TÜR KHO, 15-2, l. 27p.

⁶⁹ TÜR KHO, 15-2.

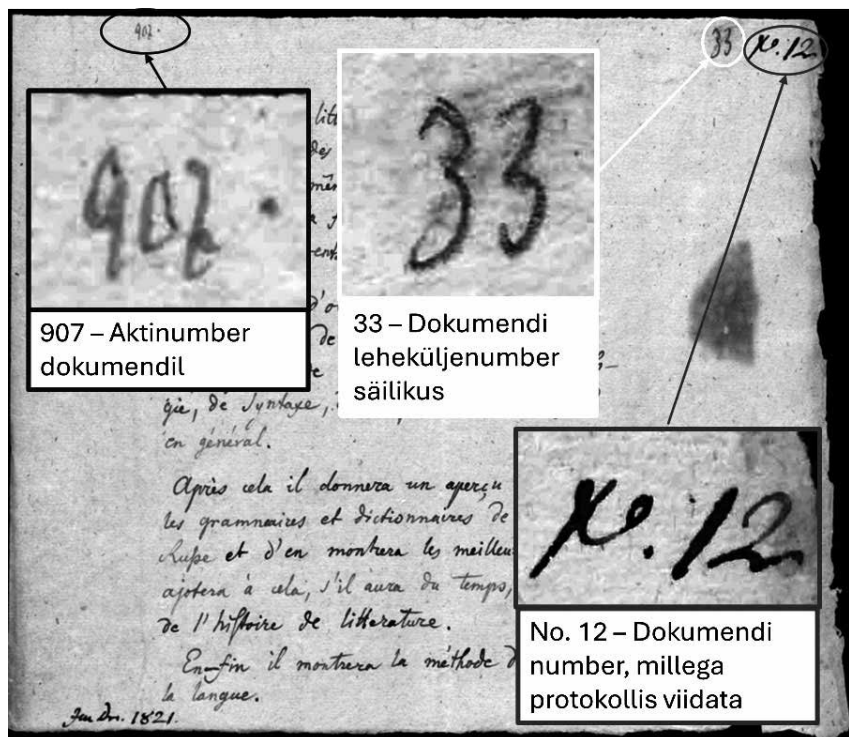

Joonis 3. Numeratsioonid ja nende tähendused 1821. aasta aktide säilikul (TÜR KHO, 15-9).

rektor Francke, arvatavasti seetõttu, et Morgenstern viibis tol aastal ühe semestri välismaal.⁷⁰ Mõnel semestril on õpilastööd protokollis märgitud vahemikena, näiteks pedagoogilis-filoloogilise seminari žurnaali⁷¹ 1827. aasta koosolekuprotokollis on kirjas, et kirjutatud

⁷⁰ Päll, „Karl Morgenstern – klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendaja Tartus“, 45.

⁷¹ TÜR KHO, 15-2, l. 42.

Joonis 4. Numeratsioon ühel dokumendil (TÜR KHO, 15-9, l. 33).

õpilastööd kannavad numbreid 38–50, kuid töödel endil neid numbreid peal ei ole, kuigi enamasti, eriti kui töödele on viidatud ükshaaval, on ka töö peal vastav number olemas. Enamik õpilastöödest on dateeritud (aastaarvu ja semestriga), kuid mõne töö peal ei ole üldse aastaarvu või on seal kirjas vahemik, mil tudeng seminaris õppis.

Tegevdirektorite pandud viidetega sama sammu lähevad ka aktinumbrid, fondis olevad säilikud kannavad numbreid 896–1268, sealjuures pedagoogilis-filoloogilise seminari esimese toimumissemestri ehk 1821. aasta aktide toimikutes algab numeratsioon dokumendiga 897.⁷² See on Morgensterni kutse teistele seminaridirektoritele järg-

⁷² Nr 896 on terve aktide säilik ise (TÜR KHO, 15-9). Säilikul on veel aktinumber, säilikus olevate dokumentide aktinumbrite vahemik kuni 1830. aasta dokumentideni, Morgensterni käsikirjakollektsiooni numeratsioon ja kohaviit inventari- raamatus, aktinumbri eelneva tähendus ei ole teada, vt joonis 3. Üks dokument aktis kannab aktinumbrit, leheküljenumbrit ja koosolekuprotokollis viidet, vt joonis 4.

miseks päevaks kella poole viieks (kiri on kirjutatud 6. mail 1821) enda juurde koju, et kohtuda vene keele professori Perevoštšikoviga. Selle alla on lisatud märkus: Jäsche on kella viiest kuueni kinni ja teeb ettepaneku kohtumist pisut hiljem alustada. Selle peale teeb Morgenstern aga ettepaneku kohtuda hoopis esmaspäeval, 9. mail, samal ajal on ka tudengitel loeng ja siis saab uus direktor Perevoštšikov tudengitega tutvuda, et oma kursust vastavalt sellele planeerida.⁷³ Toimiku kasutamise teeb keerukamaks see, et iga aasta piires on toimikusse kuuluvaid akte nummerdatud (kuid järjekord ei ole alati kronoloogiline), praegune järjekord aga ei vasta neile numbritele. Lisaks on (mingil hilisemal ajal) pliatsiga nummerdatud ka säiliku lehti.

Üks aasta pedagoogilis-filoloogilises seminaris

Vaatlengi lähemalt, kuidas saada ülevaade ühest aastast pedagoogilis-filoloogilises seminaris arhiivisäilike põhjal, et näha, millist infot annavad arhiivisäilikud seminari toimimise kohta ja mis tüüpi dokumente seal leidub. Valisin selleks 1821. aasta ehk seminari algusaasta. Vaatlen dokumente selles järjekorras, nagu on neile koosolekuprotokollides⁷⁴ viidatud, praegu on säilikus ja seega ka skannitud failis nende järjekord teistsugune, joonealused viited on mõistagi praeguste lehenumbrite järgi. Ülalmainitud kirjale järgnev dokument⁷⁵ on Morgensterni 2. septembril teistele professoritele saadetud koosolekukutse, koosolekuprotokollist⁷⁶ selgub, et kutse oligi sellelesamale protokollitud koosolekule.

Järgmine dokument⁷⁷ on rektor Ewersi 29. augusti kiri, kus ta tunneb muret, et ülikooli nõukogu on õppekava palunud juba 4. oktoobril 1820, kuid seda ei ole siinamaani.

Dokumendis numbriga 4⁷⁸ (Morgensterni 4. juuli kiri kaasdirektoritele) tuleb tegeleda kolme argisema murega: esiteks on Wilhelm Struve avaldanud soovi saata Kotzebue ümbermaailmareisile kaasa

⁷³ TÜR KHO, 15-9, l. 9–10.

⁷⁴ TÜR KHO, 15-2, l. 2-8.

⁷⁵ TÜR KHO, 15-9, l. 25.

⁷⁶ TÜR KHO, 15-2, l. 3p.

⁷⁷ TÜR KHO, 15-9, l. 23.

⁷⁸ TÜR KHO, 15-9, l. 13–13p.

tudeng Preuss, kusjuures aktidesse on lisatud numbri all 5⁷⁹ Struve kiri seminari direktoritele, milles ta küsib direktorite käest, kas nad on nõus, et Preuss läheb reisile kaasa ja selle tõttu puudub seminarist. Kirjale vastab Jäsche, et tema on nõus ja usub, et ka teised on nõus ning teised direktorid on selle kinnituseks oma allkirjad pannud. Teised kaks küsimust dokumendis 4 puudutavad vastavalt seda, kas võtta tudengid Emmerich ja Hollmann seminari vastu, viimasel on vaja eksam teha.

Dokumendist 6⁸⁰ (dateerimata kiri) selgub aga, et tudeng Emmerich soovib oma avalduse siiski tagasi võtta: nimelt tulenes tema sisseastumissoov esialgu sellest, et tema isal tekkisid rahalised raskused, kuid siis sai ta ootamatu päranduse ja rahaprobleemid lahenedid. Mõlemad tudengid olid kirjutanud seminari sisseastumiseks ladinakeelse motivatsioonikirja, mis on aktidesse lisatud järgmisteks dokumentideks (Emmerichi oma kannab numbrit 7⁸¹ ja Hollmanni oma 8⁸²).

Dokumendi 9⁸³ kohta on koosolekuprotokollis⁸⁴ öeldud, et Morgenstern on suuliselt ülikooli nõukogule raporteerinud, et seminar on tegutsenud vastavalt ülikooli statuutide paragrahvidele 93–100. Dokument 9 on aga sattunud hoopis 1822. aasta arhiivisäilikusse ja selles on Tartu ülikooli nõukogu sekretär H. Frisch kirjutanud ümber needsamad statuudi paragrahvid 93–100. Koosolekuprotokollis on dokument 9 viimane, millele viidatakse.

Järgmise koosoleku protokollis ristviidetena lisatud numbrid jätkavad sealt, kuhu need eelmises protokollis pooleli jäid. Nii on 10.⁸⁵ dokument Ewersi 6. detsembril 1821 seminari direktoritele saadetud kiri, kus ta tuletab neile uuesti meelde, et endiselt ei ole nad esitanud õppekava mustandit ja rohkem ajapikendust ei ole võimalik anda, sest seminari õppejõud on juba muret tundnud, kuna sellest sõltub ka tasustamine. Kusjuures oma kirjas nimetab Ewers seminari mitte pedagoogilis-filoloogiliseks, vaid pedagoogilis-filosoofiliseks.

⁷⁹ TÜR KHO, 15-9, l. 11.

⁸⁰ TÜR KHO, 15-9, l. 14–14p.

⁸¹ TÜR KHO, 15-9, l. 15–15p.

⁸² TÜR KHO, 15-9, l. 18.

⁸³ TÜR KHO, 15-10, l. 32–33.

⁸⁴ TÜR KHO, 15-2, l. 4p.

⁸⁵ TÜR KHO, 15-9, l. 27.

Dokumendis nr 11⁸⁶ avab Jäsche loengukataloogides nimetatud didaktiliste harjutuste sisu ja annab teada, mida ta seminaris teinud on: praktilistes tundides tehti didaktilisi harjutusi, vahepeal vahelduseks ka disputatsiooniharjutusi ladina keeles. Nendesse võeti ka mitteseminariste, kusjuures eriti entusiastlikud olid need üliõpilased, kellel oli huvi filosoofia vastu. Lisaks kasutas Jäsche ka teisi didaktilisi meetodeid, nimelt kursoorset lugemist (autorid Platon, Cicero ja Seneca), et õpilased mõistaksid käsitletud teemades paremini tõelise ja vale äratundmist. Tavalised filosoofialoengud jäeti seminari õppekavast välja, sest õpetajaametiks valmistasid õpilasi ette paremini just didaktilised harjutused filosoofia kohta. See tundus kasulik ja tulevikus kavatsetakse samamoodi ka jätkata.

Dokument 12⁸⁷ (prantsuse keeles) kajastab professor Perevoštšikovi vene keele kursuse tegevust ja eesmäärke. Vene kirjanduse õpetaja peab lugema valitud teoseid rahvuse parimatelt autoritelt ning samal ajal selgitama sõnade tähendust, jõudu ja kasutust eri stiilides. Ta on kohustatud õpilastele andma tõlkeharjutusi saksa või ladina keelest vene keelde ning näitama etümologia, süntaksi ja üldisemalt keelereegleid. Pärast seda annab ta ülevaate kõigist vene keele grammatikatest ja sõnaraamatutest ning näitab parimaid. Kui aega jääb, lisab ta sellele kirjandusloo kokkuvõtte. Lõpuks tutvustab ta keele õpetamise meetodit.

Dokumendis number 13⁸⁸ (23. detsembrist) annavad seminari direktorid teada, et seminari töö on ilusasti sujunud ja seminar on toimunud, arvestades ülikooli statuutide paragrahve 93–100. Olgugi et rektor on juba 1820. aasta 4. oktoobril andnud käsu luua seminarile õppekava, ei ole see seminari direktorite töökoormuse tõttu senini võimalik olnud. Pärast suurt tööd saadeti aga see kuraatorile kinnitamiseks. Arutlusel on olnud ka see, kas seminaris peaks käsitlema laiemat hulka teemasid, sh ka matemaatikat, kuid otsustati, et seminar võtab siiski pedagoogilise ja filoloogilise suuna. Jäsche ja Morgenstern kinnitavad veel kord, et 1821. aasta algusest peale on nad püüdlikult oma õpetamiskohustusi täitnud, et seminar on hästi sisse töötatud vastavalt statuudi paragrahvidele ning tegevusest saab lä-

⁸⁶ TÜR KHO, 15-9, l. 31–32p.

⁸⁷ TÜR KHO, 15-9, l. 33.

⁸⁸ TÜR KHO, 15-9, l. 29–30p.

hemat aimu aastaaruandest, milles on põhjalikult kirjeldatud, mida semestri jooksul tehti.

Dokument 14⁸⁹ on seminarist Carl Brehme (Morgensterni käekirjaga dateeringu põhjal maikuust pärit) õpilastöö, mis kannab pealkirja „Sünonüümide *Imperare, Iubere, Praecipere, Mandare* päritolust, erinevusest ja tähendusest ning ka nende kasutusest“.⁹⁰ See nagu kõik teisedki õpilastööd asub nüüd õpilastööde kaustas, mitte aktide juures.

Dokument 15⁹¹ on seminarist Johann Gotthard Cedergreni ainult aastanumbriga märgitud õpilastöö „Gladiatorite mängudest ja nende mõjust roomlaste vaimule“.⁹²

Säilikus on kaks dokumenti, mis kannavad numbrit 16⁹³, mõlemad puudutavad sama teemat. Neist esimene on rektor Ewersi 11. märtsil 1821 kirjutatud kiri selle kohta, et tudeng Philipp Stender on avaldanud soovi seminarist lahkuda, ja see on võimalik, kui tema asemele on hea kandidaat võtta, kuid sel juhul peaks ta tagasi maksuma ka stipendiumi kahe semestri eest ning ta peaks selle kiiresti ära korraldama. Morgenstern vastab sellele, et teoloogiatudeng Karl Bayer Riiast oleks tema asemele hea kandidaat. Teine dokument numbriga 16 ongi kviitung, et Stender on 400 rubla ära maksnud nende kahe semestri eest, mil ta seminaris osales.

Järgmiseks on säilikus kolm motivatsioonikirja seminari astumiseks. Dokument 17⁹⁴ on Karl Bayeri motivatsioonikiri, millel ei ole kuupäeva, ka koosolekuprotokollis⁹⁵ on sellele viidates kirjutatud *ohne Datum* ehk ilma kuupäevata. Dokument 18⁹⁶ on Johann Gotthard Cedergreni 21. jaanuari 1821 motivatsioonikiri ja dokument 19⁹⁷ on Paul Borcki motivatsioonikiri, millel samamoodi kuupäev puudub, nagu ka koosolekuprotokollis märgitud.

⁸⁹ TÜR KHO, 15-23, l. 153–166.

⁹⁰ „De synonymorum Imperare, Iubere, Praecipere, Mandare origine, diversisque significationibus nec non de usu eorum“.

⁹¹ TÜR KHO, 15-24, l. 1–8.

⁹² „De ludiis gladiatoris eorumque vi momento in Romanum ingenia“.

⁹³ TÜR KHO, 15-9, l. 3; 6.

⁹⁴ TÜR KHO, 15-9, l. 4–5.

⁹⁵ TÜR KHO, 15-2, l. 7.

⁹⁶ TÜR KHO, 15-9, l. 1–1p.

⁹⁷ TÜR KHO, 15-9, l. 38.

Dokumendid 20⁹⁸ ja 21⁹⁹ leiab 1822. aasta arhiivisäilikust ja need ongi dateeritud 1822. aasta jaanuari kuupäevaga, aga kuna nad on tagasivaatavad 1821. õppeaastale, on viited nendele ikkagi tolle aasta koosolekuprotokollis. Neist esimeses on kõigepealt seminaridirektori Jäsche kirjeldus sellest, mida ta seminaris õpilastega teinud oli, selle alla on Morgenstern kirja pannud, mida vene keele õppejõud Perevoštšikov ütles talle oma tegevuse kohta. Mõlemad loetlesid seminarist osa võtnud tudengite nimesid ja andsid teada, kes olid kõige usinamad ja tublimad. Dokumendis 21 on Francke kirjeldus seminaris tehtust, tema annab ka teada, et semestri jooksul ei tulnud tudengitelt ühtegi harjutustööd, mida saaks suulisteks harjutusteks kasutada. Francke ei loetle põhjuseid, miks tudengid töid ei esitanud, kuid ka edaspidi on erinevatel aastatel esitatud tööde hulk väga varieerunud,¹⁰⁰ nii et võib arvata, et mõnel semestril oli tudengitel õpekoormus suurem, nii et esseesid nad esitada ei jõudnud.

Dokumendid 22¹⁰¹ ja 23¹⁰² on Morgensterni kokkuvõtted seminaritegevusest ülikooli valitsusele. Dokument 22 on esimese poolaasta kohta, kuid kirjutatud tegelikult mõni päev hiljem kui teise poolaasta kohta käiv dokument 23. Dokumendi 22 alguses viitab Morgenstern, et teise poolaasta kohta on ta kirjutanud ja lubab ka esimese kohta kirjutada. Esimese poolaasta kokkuvõttes annab Morgenstern teada, et ta on 23. detsembril, samal päeval kui ta kirjutas teise poolaasta kokkuvõtte, koostanud 25 paragrahvist koosneva pedagoogilis-filoloogilise seminarireglemendi ja õppekava. Ka see on fond 15 osa ning asub eeskirjade ja direktiooni žurnaalide alamjaotuses.¹⁰³ Dokumendis on kõigepealt Morgensterni käekirjaga reglemendid ja õppekava koos statuudi täienduste ja muudatustega, sellele on hiljem lisatud pliiatsiga mõned märkmed, näiteks on õppekava juures alapeatükk teoloogilise seminarikohta, mille juurde on pliiatsiga tehtud saksa keeles märke, et see avati aastal 1828.¹⁰⁴ Sellele järgneb praegu ülikooli trükkali J. C. Schünmanni trükitud

⁹⁸ TÜR KHO, 15-10, l. 1–1p.

⁹⁹ TÜR KHO, 15-10, l. 2.

¹⁰⁰ TÜR KHO, 15-2.

¹⁰¹ TÜR KHO, 15-9, l. 35–35p.

¹⁰² TÜR KHO, 15-9, l. 36–37.

¹⁰³ TÜR KHO, 15-3.

¹⁰⁴ TÜR KHO, 15-3, l. 12.

puhtandversioon reglemendist, mis on dateeritud aastaga 1822, õp-pekava koos statuudi täienduste ja parandustega trükitud ei ole.

Koosolekuprotokollis¹⁰⁵ ongi viimasena viidatud dokumendile 23, sellele järgneval lehel on välja kirjutatud statuudi paragrahv 100, mis käsitleb seda, et kõik [seminaris õppinud] tudengid peavad Tartu õpperingkonnas vähemalt kuus aastat töötama. Selle all on 10 tol semestril seminaris osalenud seminaristi nimed, mille all omakorda seitsme tudengi nimedega kinnitus, et üliõpilased on seda paragrahvi nõus täitma. Seega ei ole kolm üliõpilast sellele miskipärast alla kirjutanud.¹⁰⁶ Nõue pärast lõpetamist kuus aastat Tartu õpperingkonnas õpetajana töötada oli juba õpetajate instituudi tudengitel, kuid ka tol ajal ei olnud tudengid selle üle kuigi õnnelikud. Lea Lep-
pik¹⁰⁷ kirjutab, et noorele õpetajale tuli see nõue pigem kahjuks kui kasuks, sest muid tööpakkumisi ta vastu võtta ei saanud ning seega pidid seminari lõpetanu leppima nendeks kuueks aastaks oma esi-
mese madalalpalgalise töökohaga. Osa õpilasi loobus niisiis instituuti astumisest ja tudengite arv ei tulnud täis. Kuid selle asemel, et seda nõuet muuta, muudeti hoopis stipendiumide jagamise korda.¹⁰⁸

On näha, et ühel õppeaastal toimus seminaris väga palju erilaad-
seid sündmusi, millest annavad tunnistust täiesti erinevad (nii žanri kui kasutatud keele poolest) dokumendid. Ka teiste aastate puhul on toimikute ülesehitus ja tihti ka neis sisalduvate dokumentide tüübid enamasti sarnased. Siin on näha seminari tegelikku toimimist, mida statuutides nii täpselt välja ei kirjutata.

¹⁰⁵ TÜR KHO, 15-2, l. 7p.

¹⁰⁶ Alla on kirjutanud Jacob Nocks, Christian Heinrich Westberg, Paul Borck, Ernst Wilhelm Preuss, Johann Gotthard Cedergren ja Johann Ernst Siebert, alla ei kirjutanud Karl Wilhelm Brehme, Johann Robert Radecky ja August Hollmann (TÜR KHO, 15-2, l. 8). Brehme ei ole stipendiaatide nimekirjas, nii et tema oli sellest kohustusest vabastatud. Radecky oli just õpingud lõpetanud, seega sai ta stipendiumi ja õppis seminaris vaid ühe aasta, mitte kaks, nii et ta ei saanud täis-
stipendiumi ja võibolla sellepärast ei pidanud seda paragrahvi täitma. Olgugi et tol aastal lõpetas ka Westberg, oli tema tulnud õpetajate instituudist üle ja seega oli saanud kätte kogu stipendiumi, et olla kohustatud paragrahvis toodud nõuet täitma. Hollmann oli alles avalduse esitanud, seega ei pruukinud ta sellepärast allkirja anda.

¹⁰⁷ Leppik, „Karl Morgenstern ja õpetajate koolitamine Tartu ülikooli üldises õpetaja-
te instituudis“, 194.

¹⁰⁸ Kümme seminaristi saavad semestril 300 rubla, neli raamatukoguassistenti saavad 50 ja kaks raamatukoguassistenti 25 rubla ning kui seminaristide arv täis ei tule, tõstetakse nende kahe raamatukoguassistenti palka, ülejäänud raha läks mujale. TÜR KHO, 15-1, l. 18p.

* * *

Olgugi et arhiiviallikate läbitöötamine on ajamahukas, kuna dokumendid on käsikirjalised ja üsna raskesti loetavas kirjas, annavad need palju teavet selle kohta, mismoodi käis 19. sajandi alguses töö ülikoolis. Arvestades, et pedagoogilis-filoloogilise seminari tudengite seas oli mitu ülikooli ajaloo ja kultuuriloos tähtsat isikut, näiteks klassikalise filoloogia professor Ludwig Mercklin, keeleteadlane Johann Ferdinand Wiedemann ja klassikalise filoloogia eradotsent Johann Heinrich Neukirch, näitab seminari ajaloo uurimine üht osa nende kujunemisloos. Kuna seminari eesmärk oli õpetajate koolitamine, saame siit teada, millised noored õpetajad gümnaasiumides klassi ette läksid. Seminari fond sisaldab palju üsna eriilmelisi dokumente, mis annavad huvitavat uut informatsiooni mitte ainult seminari tegevuse ja selle üliõpilaste kohta, vaid aitavad mõista paremini ka ajastu keelekasutust ning dokumentide žanrist tulenevaid nüansse. Nägime ka, et arhiivisäilik ei ole tingimata muutmata kujul säilinud mineviku jäädvustus, vaid võib ümberkorralduste tulemusel muutuda ja täieneda.

◆ ◆ ◆

Anni Polding on TÜ klassikalise filoloogia nooremteadur ja doktorant.

The history of the archival fund of the Pedagogical-Philological seminar in UT Library

Anni Polding

UT Junior Research Fellow/PhD student of Classical Philology

The library of the University of Tartu holds many archival funds. One of them, Fund 15, holds documents about the Pedagogical-Philological Seminar. On the day of his arrival in Tartu in 1803, Karl Morgenstern, professor of classical philology, proposed to the rectorate of the Imperial University of Tartu that a seminar be opened similar to the one at Halle University. His wish came true in 1821 when the Pedagogical-Philological Seminar was opened. The aim of this article is to show what kind of documents one archival fund might hide, and what kind of new information we can learn from these documents about the beginning of the 19th century at the university. The article also makes an excursion through one year at the seminar, in order to see, on the basis of the archival documents, what kinds of activities actually took place in the seminar.

As it turns out, the archival fund has been reorganized several times, and this has made it both more difficult and easier to use it. The archive hides quite a diverse selection of documents, firstly the journals of seminar professors documenting the meetings. Secondly, the archival fund contains administrative documents about organizational matters for the seminar, such as the motivation letters of the seminar candidates, circular letters of the seminar professors about different matters, students' exam results, and so on. Thirdly, the archival fund holds seminar papers by the students, of which 117 papers are still preserved while others are lost. Almost all the documents in the archival fund (with one exception) are handwritten; the Russian professor wrote his reviews in French; other professors used German; the motivation letters and student papers are in Latin. Another obstacle in using the archival materials is the Gothic German style of writing which is not used anymore and takes time to learn to read. Still, studying the fund is useful, as it tells a story of how much an archival fund can change over time, and it shows that the archival fund holds interesting documents about the Pedagogical-Philological

Seminar. The documents show what university training looked like for people who became teachers in *gymnasia*, including some quite significant people in the cultural history of Estonia.